

УДК 81'373. Галина Гайдученко

(Херсон)

ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНА ФУНКЦІЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ

У ПРОЗІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

У статті здійснено стилістично-експресивний аналіз індивідуально-авторських новотворів у прозі Оксани Забужко.

Ключові слова: okazionalizm, індивідуально-авторські новотвори, okazional'ne word, лексичні інновації, емоційно-експресивна функція.

The article deals with the stylistically expressive analysis of individually author's neologisms in prose of Oksana Zabuzhko.

Key words: okazionalizm, individually author new formations, okazional'ne word, lexical innovations, emotionally expressive function.

Сучасна лінгвістика інтенсивно займається всебічним вивченням нових номінативних одиниць лексичного рівня, серед яких значне місце посідають okazionalizmi. До проблеми okazional'nykh sliv зверталися у своїх дослідженнях Н.І. Фельдман, А.Г. Ликов, О.А. Земська, В.В. Лопатін та інші. В україністиці відповідні дослідження проведені у працях О.А. Стишова, О.О. Селіванової, Ж.В. Колоїз, В.П. Ковальова, Г.М. Вокальчук, В.В. Герман, О.О. Жижоми, В.А. Чабаненка.

Мета статті – здійснити стилістично-експресивний аналіз okazionalizmi мови художньої прози О. Забужко.

Лінгвісти вважають мовну категорію okazionalizmi одним із структурно-семантичних виразників художнього тексту, який характеризується метафоричністю, експресивністю, індивідуальною новизною. На думку О. А. Стишова, okazionalizmi слід розглядати "як складне явище системного (реалізація словотвірних можливостей, закладених у системі певної мови) й асистемного (ненормативність, функціональна й емоційно-експресивна зумовленість) характеру" [10, с. 47].

В. В. Лопатін зазначав: "Не слід думати, що okazionalizmi – це якісь неповноцінні або ущербні слова. Ні, це слова справжні, і навіть більш потрібні в певному контексті, більш насичені за змістом і емоційним навантаженням, ніж звичайні, загальноживані слова. Але специфіка їх полягає в тому, що, обслуговуючи окремий контекст, окремий випадок, окрему мовленнєву ситуацію, вони не претендують на те, щоб закріпитися в мові, ввійти до загального вжитку" [8, с. 65].

Okazional'ne slovo – це слово, яке втілює собою авторське вміння реалізовувати словотвірні можливості, закладені в системі мови. Воно є лише мовленнєвою лексичною одиницею і не має мовної форми існування. Авторські новотвори – прикметна риса сучасного художнього стилю. Вони, на думку О. О. Селіванової, здійснюють увиразнення індивідуально-авторського мовлення, надають йому експресивності, емотивної забарвленості, образності, створюють концепт художнього твору [9, с. 424].

Оскільки, стилістичний ефект від okazionalizmu посилюється свіжістю його внутрішньої форми, а незвичайність підкреслює його образність, авторські новотвори зберігають забарвлення образної

індивідуальності і поширені в творах, де виконують певну художню функцію, допомагаючи авторові досягти потрібного смислового або виразового ефекту, емоційного навантаження. Вони завжди свідомо творяться лише тим мовцем, що прагне до самовираження. Виступаючи джерелом мовленнєвого новаторства, okazіональні слова використовуються з художньо-виразальною метою і виконують експресивну функцію. Враховуючи характер експресії, розмежовують експресивно-оцінні та експресивно-емоційні утворення. Оскільки більшість okazіоналізмів називає явище з погляду емоційного сприйняття реципієнтом зображуваного, то головною метою таких утворень є вплив на нього. На експресивність новотворів впливає насамперед незвичайна природа їх виникнення, незвичайні способи творення. Okazіональні слова, які виконують експресивну функцію, містять у собі надзвичайну виразність, посилену емоційність. Уведені в контекст, вони співіснують з іншими лінгвістичними засобами і сприяють досягненню образності висловлюваного на рівні тексту.

Яскравість і семантична насиченість авторських новотворів зумовлює їх вагомість у прозових творах сучасних українських письменників. Функціонування okazіоналізмів у творах Оксани Забужко є ознакою оригінальності мовомислення авторки, свідченням її майстерності. Письменниця створює okazіоналізми, неправильність яких стає художньо або зображально-вагомою, оскільки відіграє емоційно-експресивну роль.

Okazіоналізми на позначення зовнішнього вигляду людини посідають значне місце у творчому доробку письменниці, хоч становлять собою відносно невелику групу. Варто зазначити, що, будучи справжнім лексичним новатором, О. Забужко все ж практично не створює абсолютно нових слів. Найпопулярніший спосіб творення усіх лексичних інновацій у неї – моделювання, рідше аналогія. Утім і вигадані нею самою лексичні витвори не втрачають своєї оригінальності і майстерно вписуються в канву художнього твору: "Ленця-не Ленця з сонячної сторони тролейбуса врешті відчуває, що на неї дивляться, й повертає голову (метеликовий стріп повіками, погляд гострий, весь такий кутастий, наче з натурниці Брака)" [5, с. 18]; "...так що мама була невинна, аки агнець, чи радше Діва Марія (щось у ній справді відчувалось мадоннисте на фотознімках кінця п'ятдесятих)" [4, с. 155]. Авторка не вигадує по-суті нічого нового, в усіх новоутвореннях легко можна відтворити першооснову (іменник "метелик" для прикметника метеликовий, тобто "легкий"; мадоннисте, тобто "невинне", спокійне, смиренне").

Зображує О. Забужко і такий тип жінки, у якої стужавілі стегна нині забутим солодким стогоном [4, с. 53], погляд розвільжений [4, с. 137], рот невкоськуватий [4, с. 161]. Останнє з okazіональних слів є витвором виключно авторської уяви і не має у мові жодних аналогів, що лише підвищує його художню вартість.

Семантика okazіоналізмів мотивується внутрішньою формою слова, образним уявленням про ту чи іншу особу. Трапляються випадки, коли про жінку О. Забужко говорить досить грубо, використовуючи okazіоналізми жаргонного характеру: "...з неї вийшла досить-таки смурна тітка, малопривітна, бамбулувата на виду й грубокоста, тип колишніх інженерш-проектниць, що тепер вистоюють із секунд-хендом по базарах..." [3, с. 16].

Досить колоритними у творах авторки є образи дітей. Наприклад, образ дівчинки з повісті "Сестро, сестро" постає таким: "Дівчинка-пуголовок, чоласта, як усі в вашому роді" [5, с. 6]. У семантиці слова дівчинка-пуголовок відбувається синтез ознак, в основі яких лежить порівняння. Значення порівняння виокремлюється у більшій частині іменникових складних новотворів прикладкового типу.

Це ж значення наявне і у композитах із метафоричною семантикою: грубокоста тітка, білонитяні колінця: "... новий сплеск реготу, широко розсунуті, наче грубі ковбаси в перетяжках, круглі білонитяні колінця"[5, с. 216].

Згущення семантики у складному слові, об'єднання слів і основ у цілісні лексичні комплекси є результатом індивідуальних пошуків письменниці, що відзначаються художньо-естетичною вартісністю. Складні слова-оказіоналізми лаконічно виражають складний зміст, значення й емоційно насичені, вдало конденсують енергію слова.

"І тому тебе не відпускає думка про страх – перший і останній на цьому світі страх твоєї сестри, від якої, мов від потопельника – одяг на березі, тобі zostалися тільки – даленіюча луна імені (чи то Іванна, чи ще якась "анна") й непевний образ чотирилітньо-пушистих руських кучерів, підсвічених сонцем" [5, с. 6]. Найбільш дериватогенною частиною мови у сфері okazіонального словотворення є іменник. У творах О. Забужко такі новотвори зустрічаються, наприклад, при описі одягу, який підкреслює внутрішню пустоту героїв: "... якось раз вона наскоком опала мене в курилці, загнала в кут і, дурманно обвіваючи Парижем та вигріваючи лискучими, обтягнутими шкіряною спідницею стегнами, й діамантовими вушними дармовисами, затопила мене... таким нестримним потоком звірянь..." [5, с. 179]. "До того ж, почавши вчашати на вулицю, Оленка дуже скоро обросла товаришками, вони ходили в гурті таким завітчанним виноградом, якому ще тільки належало бути розскубаним нарізно жадібними парубоцькими руками" [5, с. 67].

Стильово навантаженими у текстах письменниці є відіменникові префіксально-суфіксальні дієслова. О. Забужко створює цілий ряд okazіоналізмів на позначення розмовної діяльності. Наприклад: "Тільки хлопчик міг з легким серцем зблягзкати таку дурницю" [4, с. 20]; "...бо якби ти, якимось дивом устругнула в цій мові що-небудь "посильнее Фауста" Гете" [4, с. 51].

Група лексичних інновацій зі значенням предметно-якісної характеристики хоч і незначна за кількістю, проте за значеннєвою наповненістю і за сильним виявом експресивності є однією з основних у досліджуваних творах. Інноваційна авторська лексика саме цієї групи найнеординарніша за своїм складом і характеризує предмети, явища зовсім з іншої, часто навіть з абсолютно протилежної точки зору, аніж та, якої традиційно дотримується читач, мовець. Саме в складі цієї групи виокремлюється багато прикладів, що повстали виключно з авторської уяви. У О. Забужко спостерігаємо і ненатлу, тобто невгамовану нічну спрагу і жовтоплямні візії, і відзігорний, тобто безгаражний автомобіль, і вогнянобарвну симфонію заходу, і відвологий, тобто щойно висохлий від дощу парк [5, с. 75], і вигірклі, тобто мертві води [5, с. 179], і невгризні, тобто міцні двері [4, с. 172].

У будь-якому випадку авторські утворення письменниці надзвичайно експресивні, тому що вони легко звертають на себе увагу читача й викликають у нього емоції, змушують більш уважно вдивлятися в текст і краще розуміти його смисл, допомагають донести до реципієнта задум письменниці. Присутність або відсутність okazіоналізмів, вибір моделей для їх створення визначаються особливостями стилю авторки. Т. Кисла стверджує, що okazіоналізми у творчості авторки постають як спосіб заховатися від жорстокості світу [7, с. 12]. Так, наприклад, у повісті "Інопланетянка", де героїня переживає творчу кризу, читаємо: "... та не хочеш ти їхнього чаю, до дідька він тобі здався, коли вже вони нарешті второпають, що ти хочеш тільки одного – аби вони всі дали тобі спокій! ясно? спо-кій! – можеш до потьмарення, до розпаду збезглузділих слів на літери перечитувати те, що встигла записати, силкуючись відшукати в хащах власного почерку непомітний просвіт, натяк на продовження..." [5, с. 202]. Або ось як Забужко підкреслює відчай жінки, що втратила ще ненароджену дитину: "залунали здушені горлові звуки, схожі на гавкіт... –

та вже наступної миті розітнувся мамин, таки мамин, але який же очужілий, моторошний, колодязно-нутрянний крик – на ціле життя вб'ється він тобі в пам'ять: "Бандити! Звіри! Прокляті!" [5, с. 7].

Широко використовує письменниця оказіональні іменники-демінітиви з пейоративним оцінним забарвленням. Передусім це оказіоналізми із кваліфікативними суфіксами, демінутивами та аугментативами: скрипченятко, мудрагелик, гітлереня, фашистик, тракторяки, комбайнюри тощо. Досить часто такі новотвори насправді вносять доволі іронічне звучання у текст, як у повісті "Я. Мілена": "Позаяк служба правилася на тридцять котромусь каналі, то лапчик (мурчик, котульчик, хвостик-пухтик) власноручно прибив за вікном спеціально придбану (сорок п'ять доларів без установки) антену" [5, с. 121].

Сама О. Забужко, характеризуючи свою творчість, говорить, що найбільше їй хотілося викричатися [2, с. 8]. Ключове почуття, що пронизує український бестселер – роман "Польові дослідження з українського сексу" – почуття самотності. Дехто з дослідників, узявши це за основу, навіть ставили самотність як діагноз твору. Тож, цілком виправданим є те, що саме у ньому знаходимо найбільше індивідуально-авторських неологізмів у функції трагічності буття: "...сьогодні є ти, котра через усіх тих людей переступити негодна, негодна і все, іскорки їхньої присутності – нема-нема, та й укидаються в повсякденному навзагал спопілавілому бутті" [4, с. 146]. З такою ж функцією зафіксовані оказіоналізми і в інших творах письменниці: "... на початку ж були тільки спини, сірі спини, що їх жодним чином не обходило твоє існування, та в чийй присутності, однак, не можна було ані вийти з квартири, ані рухатися по ній де хочеш – навіть до туалету дибулялося під їхнім наглядом, – і єдиний раз із тої сірої, обложної непрогляді на тебе крутнулося й вицілилося щось ніби лице, але теж не зовсім лице..." [5, с. 9].

Окрім трагедій переважно особистого плану, в О. Забужко пануючим є настрої невдоволеності життям загалом, яке постає у всій своїй потворності, у доволі грубому забарвленні. Автор знайомить свого читача із найнепривабливішими сторонами людського життя, ілюструючи це новими авторськими новотворами [1]. "Але ж вона її заріже, наздогнала на бігу серед коридора наступна думка, – отак любісенько розкладе на тому бамбетлі й заріже, розпатрає ножем на шматочки, і те дургеписько покірно сконає з усміхом на вустах, вони там що всі, подуріли, не бачать, до чого йдеться?" [5, с. 147]. Одна з головних функція оказіоналізмів у доробку О. Забужко – функція трагічності буття – витікає з самого тексту творів, постає з самого сюжету.

Наведені приклади засвідчують, що при творенні індивідуально-авторської лексики, О. Забужко використовує традиційні для української мови словотворчі афікси, проте, досить незвично вживаючи їх, досягає відповідного ефекту новизни. Оказіоналізми є однією з головних ознак стилю авторки, що увиразнюють мову її художніх творів, надають ефект свіжості, незвичності, підсилюють емоційність. Саме з їх допомогою письменниці вдалося створити свій неповторний стиль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько Я. Між романом та есеєм // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2009. – № 9. – С. 6-8.
2. Забужко О. В українській культурі не було місця для осмислення укзестенційного досвіду жінки ...// Дзеркало тижня. – 2003. – № 4 (429).

3. Забужко О. Музей покинутих секретів: роман / О. С. Забужко. – 2-ге вид., доп. – К.: Факт, 2010. – 832 с.
4. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу: роман / Оксана Забужко. – 9-те вид. – К.: Факт, 2007. – 176 с.
5. Забужко О. Сестро, сестро: повісті та оповідання / Оксана Забужко – 4-те вид. – К.: Факт, 2009. – 260 с.
6. Зборовська Н. Жіноча сповідь на тлі чоловічого герметизму : Про книгу О. Забужко "Польові дослідження з українського сексу" / Н. Зборовська // СІЧ. – 1996. – № 8-9.
7. Кисла Т. М. Специфіка маски автора ремінного постмодерністського роману (на матеріалі романів О. Забужко "Польові дослідження з українського сексу", С. Пиркало "Зелена Маргарита" та Н. Зборовської "Українська Реконкіста") / Т. Кисла // Українська література в загальноосвітній школі. – 2007. – № 5. – С. 11-15.
8. Лопатин В.В. Рождение слова: Неологизмы и окказиональные образования / В. В. Лопатин. – М., 1973. – 152 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
10. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: (на матеріалі мови засобів мас. інформації) / О. А. Стишов. – 2-е вид., переробл. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.